

## Викладач педагогічного вузу. Яким він повинен бути?

М. М. ГРИЩЕНКО, доктор педагогічних наук,  
професор Київського державного університету  
ім. Т. Г. Шевченка

*Знати й уміти передавати знання, вчити і виховувати*

У листі до учнів Капрійської школи 30 серпня 1909 року В. І. Ленін писав: «В усякій школі найважливіше — ідейно-політичний напрям лекцій. Чим визначається цей напрям? Цілком і виключно *складом лекторів...* всякий «контроль», всяке «керівництво», всякі «програми», «статути» тощо, все це — звук пустий у відношенні до складу лекторів. Ніякий контроль, ніякі програми і т. д. абсолютно не спроможні змінити того напрямку занять, який визначається складом лекторів»<sup>1</sup>.

Професія викладача вищої школи творча, відповідальна, високогуманна. А лекція його — це сплав глибокої ідейної переконаності, наукових знань і педагогічної творчості. Викладач, що глибоко знає свою науку, вносить у неї творчий вклад, уміє розкрити перед студентами її глибини і перспективи, завжди користується повагою у молоді. На його лекції ідуть охоче, до його слова прислухаються. Позитивний вплив його на студентів незаперечний.

Наймогутнішою зброєю викладача у навчальній і виховній роботі є слово. Мова його повинна бути вільною від загальних фраз, заплутаних формулювань, слів-паразитів і т. п. Багато важить і тон, і тембр голосу; надто крикливий швидко стомлює слухачів та й самого викладача; надто ж тихий, хоч спочатку й змушує напружувати увагу, але згодом теж стомлює, і частина слухачів виключається з педагогічного процесу. Неприємно вражають аудиторію неправильні наголоси, неясно вимовлені слова, невідповідний їх змісту тон. Свого часу А. С. Макаренко зазначив, що у педагогічних вузах потрібно обов'язково вчити майбутніх педагогів постановки голосу, пози і володіння своїм настроєм. Тим більше доцільно вчити цьому викладача вузу, особливо педагогічного, бо він — зразок для майбутнього вчителя.

Відомо, який шлях веде на кафедру багатьох викладачів: учень школи — студент — аспірант — доцент. Ніхто, звичайно, не заперечуватиме проти того, щоб здібна молодь «зеленою вулицею» входила у науку й поповнювала лави викладачів вузів. Але наші початкуючі колеги удостоюються звання доцента, так би мовити, автоматично — для цього, як правило, досить бути кандидатом наук і читати лекції. А може, звання доцента слід все-таки присвоювати за високу педагогічну майстерність? Думається, доцільно було б запровадити таку

<sup>1</sup> В. І. Ленін, Твори, т. 15, стор. 418—419.

практику. Можливо, дехто заперечить: мовляв, є викладачі, які багато часу витрачають на підготовку лекцій, а результат не завжди втішний. Доводилося чути й таке: «щоб бути хорошим викладачем, треба мати талант». Це не так. Уміння читати лекції яскраво, емоційно, захоплююче — не тільки природне обдарування, а часто результат напруженої, систематичної і копіткої праці. Оволодіти такою майстерністю нелегко, та зробити це спроможний кожен, якщо до того щиро прагне.

Для студента слухання лекції — складна розумова праця, і завданням викладача є полегшити її, зробити продуктивнішою і захоплюючою.

Лекція не лише вчить, вона й виховує, але тільки тоді, коли про її виховний вплив подбає викладач. Якщо він домагається від студентів глибокого розуміння фактів, суспільних явищ, не подає їм готові визначення, висновки і оцінки, а стимулює їх думку до активної праці — така лекція буде міцною цеглиною у підвалині духовного світу студента.

Формування комуністичної ідейності вимагає наукового розкриття матеріалу, логічної стрункості міркувань і умовиводів, узагальнення і систематизації наукових фактів, творчого і глибокого аналізу засвоєних положень і принципів. « Нам не треба зубрячки, але нам треба розвинути і вдосконалити пам'ять кожного, хто вчиться, знанням основних фактів, бо комунізм перетвориться в пустоту, перетвориться в пусту вивіску, комуніст буде тільки звичайним хвастуном, якщо не будуть перероблені в його свідомості всі набуті знання»<sup>2</sup>. — говорив В. І. Ленін делегатам III з'їзду РКСМ. До фактів, наголошував Володимир Ілліч, слід ставитися критично, щоб не забивати свого розуму непотрібним мотлохом, а відбирати для засвоєння лиш ті, без знання яких не може бути сучасної освіченої людини.

Лекція має бути змістовною, образною, яскравою, а кожне її слово — переконливим.

Відомо, що виголошувати моральні сентенції, повчати молодь «взагалі» не так уже й важко. Але моралізування і повчання — мало-ефективний шлях. Молодь прислухається до слова, підтвердженого ділами.

### *Сила прикладу*

Педагогові значно більшою мірою, ніж будь-якому іншому фахівцю, потрібні не тільки спеціальна наукова підготовка, вміння працювати, а й сукупність відповідних якостей — як людини, члена колективу, громадянина. У педагогічній літературі нема спеціальних праць про роль особистого прикладу викладача вищої школи в ідейно-політичному вихованні студентів. Хоч у багатьох статтях це питання порушується у різних аспектах, та, на жаль, найчастіше описово і мало конкретно.

За яких же умов приклад досягне найбільшої дієвості? Досвід підказує, що однією з таких необхідних умов є висока кваліфікація викладача і як спеціаліста, і як вихователя. А. С. Макаренко писав про «гімнастику поведінки» школяра. Така гімнастика необхідна і для молоді, що вчиться у вузі. Викладач саме і є організатором «гімнастики» педагогічної поведінки студента.

Сила позитивного прикладу визначається моральним обличчям вихователя, його вмінням передати молоді свої найкращі моральні якості. Особистий приклад — явище суспільного характеру: він існує тому, що люди, беручи участь у виробництві і громадському житті, так чи інак-

<sup>2</sup> В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 251.

ше ставляться один до одного, так чи інакше впливають один на одного. «Сила прикладу, — писав В. І. Ленін, — яка не могла проявити себе в суспільстві капіталістичному, набуде величезного значення в суспільстві, яке скасувало приватну власність на землі і на фабрики...»<sup>3</sup>

Сила особистого прикладу викладача прямо залежить від його авторитету. На чому ж ґрунтується цей авторитет? У дореволюційні часи великим авторитетом у молоді користувалися ті викладачі, які були людьми передовими, прогресивними, які усім своїм життям показували приклад своїм вихованцям. Історії відома ціла плеяда викладачів дореволюційної вищої школи, що вели за собою молодь, вірили в неї, вчили допомагати трудящим в їхній боротьбі з соціальною несправедливістю. Ці вчені і педагоги користувались глибокою пошаною і любов'ю не лише студентів, а й усього народу. Праця і життя таких корифеїв науки, як Ломоносов, Лобачевський, Жуковський, Тімірязев, Менделєєв, Сеченов, Ушинський, Пирогов, Богомолец, Заболотний та багатьох інших, завжди служили і служать прикладом для юнаків і дівчат.

Радянські студенти глибоко шанують і поважають своїх викладачів передусім за високу ідейність, за глибоке знання свого предмета, вміння яскраво й дохідливо передати знання слухачам, за партійне, відповідальне ставлення до своїх обов'язків, за чуйність і повагу до молоді.

Викладач вищої школи — це свідомий і активний член радянського суспільства — такий найперший критерій, яким ми повинні керуватись при розгляді вимог до працівника вузу. Надзвичайно важливим для піднесення авторитету викладача є дотримання висунутого і обґрунтованого А. С. Макаренком принципу: якомога більше вимогливості до людини і, разом з тим, якомога більше поваги до неї. Проте в кожній вимозі, в кожному наказі, розпорядженні, рекомендації обов'язково мусить бути своя логіка, своє раціональне зерно. Не слід, наприклад, вимагати від групи чи курсу чогось, що не можна виконати в такий короткий термін, або з інших важливих причин.

«Вихователь повинен бути тим, ким він хоче зробити вихованця», — писав колись М. Г. Чернишевський. Не відгороджувати себе непроникною стіною авторитетного відчуження, не бути для студента «вченою величністю», а його старшим, більш досвідченим і більш знаючим другом — таким ми собі мислимо викладача радянського вузу.

Виховання особистим прикладом — процес дуже тонкий, ми б сказали, делікатний. Він має проходити непомітно, але повсякденно. І бажаного результату викладач досягає саме тоді, коли не намагається будь-що, ось зараз, «вплинути» на студента, а діє на його розум і серце своїм розумом і своєю прихильністю, вмінням трудитись, бажанням навчити цього інших.

Педагог повинен глибоко вивчати психологію молодої людини, вміти інколи дивитись на світ її очима. Бувають випадки, коли викладач, забувши, як сам колись сприймав те, що говорить іншим і робить те пер, мимохить потрапляє у смішне становище. А молодь цього не прощає. Ось приклади з життя.

Перша лекція на першому курсі. Де аудиторії заходить викладач. Привітавшись, він звертається до студентів з такими словами: «Я читатиму вам курс мови. Але перед цим познайомимось, хоч ви мене вже, певно, знаєте за моїми друкованими працями». Викладач і гадки не мав, що саме через такий вступ студенти, з притаманними молоді категоричністю і поспішністю, винесуть йому вирок: «Чванько — цей наш мовник». Ще кілька необачних слів, не викликаний потребою вчинок — і перше враження міцніє, закріплюється. І вже його не поважають. Інколи так і не вдається викладачу розвіяти перше негативне

<sup>3</sup> В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 176.

враження студентів. А він же щиро прагнув встановити доброзичливі контакти з ними.

У нашому університеті існує добра традиція: перед першою лекцією їх знайомить з викладачем декан факультету — при цьому можна розповісти молоді про викладача немало хорошого — як про людину, громадянина, науковця. Якщо у педагога ще немає помітних заслуг, він тільки-но починає свою роботу, тоді той, хто його представляє студентам, каже і про це, характеризуючи молодого науковця так, щоб викликати симпатії до нього. А вже від нього самого залежить ці симпатії закріпити і перетворити у повагу і визнання.

Особливо згубно діє на авторитет викладача нетактовність у взаєминах з студентами. Пригадується, вів якимось семінарські заняття молодий викладач. Помітивши, що одна з студенток поклатала перед собою конверт, папір і почала писати, він швидко підійшов до неї і наказав:

— Негайно дайте мені вашу писанину!

Дівчина похапцем стала збирати аркушки, але неблаганний викладач все ж відібрав їх і звернувся до аудиторії:

— Ось бачите, про що вона думає під час семінарських занять!

І став уголос читати листа дівчини, адресованого батькам. Вчинок педагога, немов бумеранг, повернувся проти нього ж: всі обурились його нетактовністю і захищали дівчину, у якої він забрав листа.

Молодь гостро реагує на будь-які прояви грубості, зазнайства, зверхності. Студенти дуже швидко розпізнають серед своїх наставників тих, хто глибоко розуміє душу молодої людини, поважає її гідність, цікавиться її інтересами, — і таких, яким до всього цього байдуже. Коли слухачі зневірилися у глибині наукових знань свого вчителя, то це, писав М. О. Добролюбов, звичайно, неприємно для нього. Але коли вони зневірилися у його моральних позитивних якостях, то це вже загибель його як вихователя. Адже він ще може вдосконалити свою кваліфікацію, поглибити знання предмета, — морально ж він уже не піднесе себе в очах молоді.

### *Молодість треба поважати*

Свого часу, звертаючись до студентів Київського університету, М. І. Пирогов сказав їм так: «Я належу до тих щасливих людей, які добре пам'ятають свою молодість... Тому я, старіючи, не втратив здатності розуміти й чужу молодість, любити і, головне, поважати її». Ця повага виявляється не в тому, щоб бути таким собі добрячком, який бездумно роздає «таблетки» радісного настрою. Зовсім не треба обережати, наприклад, ледаря, щоб він, бува, не образився через те, що ви йому зробили слушне зауваження, виявили невдоволення його несумлінним ставленням до навчання. Ніяких солодких пілюль. Нероби мусять відчуті і ваш гнів, і ваше невдоволення, але обов'язково — і вашу готовність допомогти їм.

Різкість, байдужість, відчуженість педагога сіє в молодих душах теж байдужість, недоброзичливість, неприязнь. Заохочення ж, кажучи словами Т. Г. Шевченка, — ...«велика річ. Самі тільки геніальні натури можуть власними силами пробити грубу кору холодного егоїзму людського і примусити звернути на себе здивовані очі натовпу.

Для натури звичайної заохочення — як дощ для пасовицька.

Натуру кволу, заснулу... сама тільки просто увага, слово ласкаве освітлює, як вогонь погаслу лампаду...»<sup>4</sup>.

Добре слово, підбадьорюючий і схвальний відгук про виступ на семінарі, про курсову роботу чи доповідь на науковому гуртку потроюють

<sup>4</sup> Т. Г. Шевченко, Повісті, К., Державне видавництво художньої літератури, 1963, стор. 349.

сили студента, будять енергію, яка до того дрімала. Шкода, що ми ще далеко не повністю використовуємо ці важливі фактори педагогічного впливу. Студент не виконав у призначений час певної роботи. Він пояснив вам причини своєї недисциплінованості. Вони досить поважні. Повірте йому — навіть, коли і у вас виник сумнів.

Радянське студентство — це здібні, розвинені, енергійні і вольові юнаки та дівчата, виховані на принципах гуманності і поваги до людини. Вони хочуть бачити здійснення цих принципів і у ставленні до себе викладачів, визнають тільки тактовне і розумне керівництво своїм навчанням.

### *Постійно вчитись*

Вчитись, удосконалювати свою професійну майстерність, розширювати свої наукові горизонти треба не тільки молодому викладачу, а кожному, хто працює з молоддю. Спиніться лиш трохи у своєму інтелектуальному зростанні — і ви одразу ж відстанете, вас випередить навіть та молодь, яку ви повинні навчати. Є багато аспектів підвищення наукової кваліфікації і педагогічної майстерності працівників вузу, його ідейно-політичного і загальнокультурного рівня, удосконалення організаторських умінь тощо. Не торкаючись усіх цих питань, спинимось на одному, що здається нам одним з найбільш важливих, — на засобах забезпечення методичної озброєності викладача. Якість лекцій, семінарських та лабораторних занять залежить насамперед від наукової й методичної підготовки його, від уміння правильно дозувати час, користуватись технічними засобами та наочними посібниками, збуджувати творчу думку студентів. Тим часом, і це треба визнати, методичним питанням ще приділяється замало уваги, у планах кафедр інколи нема навіть відповідного розділу. В практиці роботи деяких вузів і досі не укорінилась традиція пропаганди кращого досвіду викладання. Буває інколи — людина роками працює творчо, з ентузіазмом, домагається високих результатів, але на прикладі такого викладача не вчать інших. Не в усіх ще вузах є Дошки пошани, Книги трудової слави, не скрізь практикуються свята ветеранів праці, що десяткі років життя віддали справі підготовки кадрів для народного господарства і культурного будівництва. Скажуть — де в кипучому житті вузу взяти час ще й на це? Можна знайти. Скільки іноді проводиться зайвих засідань, на яких марнується дорогий час — його б можна використати більш раціонально, наприклад, на ту ж організацію обміну досвідом.

Високі темпи наукового і технічного прогресу в нашій країні вимагають безперервного, насамперед якісного, зростання кадрів спеціалістів. Це має забезпечуватись шляхом неухильного піднесення ідейного, наукового і методичного рівня викладання.

У студента, що сьогодні відряджається вузом на виробничу і педагогічну практику, рівень наукових знань, умінь і навиків повинен бути не нижчим, а вищим, ніж у фахівця, який уже працює. І справедливо тепер наголошується: спеціаліст, що його випускає вища школа, повинен не тільки досягти рівня старшого покоління, він має підняти на вищий ступінь майстерності.

Відповідальне завдання вузу полягає і в тому, щоб озброїти майбутнього фахівця марксистсько-ленінською теорією, виховати його активним і свідомим будівником комунізму, борцем і організатором нового життя. Йти у ногу з життям, бути на рівні сучасних досягнень вітчизняної та зарубіжної науки — ось сьогоднішні вимоги до будь-якого спеціаліста, викладача вищої школи. Лиш дотримуючись їх, він буде успішно вчити і виховувати майбутніх спеціалістів.